

Домінантні види копінг-стратегій поведінки підлітків із розумовою відсталістю

Makarchuk L.O. Dominant types of coping strategies of teenagers with mental retardation / L.O. Makarchuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 170–185.

Л.О. Макарчук. Домінантні види копінг-стратегій підлітків із розумовою відсталістю. У статті виявлено та охарактеризовано домінантні види копінг-стратегій поведінки підлітків з розумовою відсталістю. Встановлено, що підлітки з розумовою відсталістю мають сформовану опановуючу поведінку. Визначено та конкретизовано специфічні копінг-стратегії, що дають підстави для упередження формування неефективних форм опановуючої поведінки підлітків з розумовою відсталістю. Логічно доведено, що опановуюча поведінка підлітків з розумовою відсталістю – це така форма поведінки, основними психологічними механізмами якої є ізоляція, адикція та проєкція; яка визначається психічною інфантильністю, слабкістю пізнавальної діяльності, несформованістю здатностей до усвідомлення й диференціації життєвих ситуацій та вибору адекватних форм реагування на них. Експериментально визначено спектр типових життєвих обставин, що описуються підлітками як складні життєві ситуації. Досліджено та порівняно види типових життєвих ситуацій. Проаналізувано специфіку складних життєвих ситуацій цих підлітків. Визначено та встановлено найбільш типові копінг-стратегії підлітків, а саме: деструктивні, конструктивні та змішані. Здійснено порівняльний аналіз та охарактеризовано деструктивні й конструктивні копінги як складові опановуючої поведінки підлітків із розумовою відсталістю. Виявлено особливості опановуючої поведінки підлітків із розумовою відсталістю. Здійснено аналіз результатів діагностичних методик, які визначають домінантні копінг-стратегії розумово відсталих підлітків. Показано порівняльний аналіз домінуючих копінг-стратегій, зокрема стратегія вирішення проблеми, стратегія пошуку соціальної підтримки, стратегія уникнення. Визначено психологічне підґрунтя опановуючої поведінки підлітків з розумовою відсталістю – характеристики особистості, що представлені властивостями і станами, детермінують появу опановую-

чої поведінки підлітків незалежно від її характеру (деструктивного чи конструктивного).

Ключові слова: опановуюча поведінка, копінг-стратегії, копінг-ресурси, розумова відсталість, підлітки з розумовою відсталістю, домінантні копінг-стратегії, конструктивні, деструктивні, змішані.

Л.А. Макарчук. Доминантные виды копинг-стратегий подростков с умственной отсталостью. В статье выявлены и охарактеризованы доминантные виды копинг-стратегий подростков с умственной отсталостью. Установлено, что подростки с умственной отсталостью имеют сформированное совладающее поведение. Определены и конкретизированы специфические копинг-стратегии, которые дают основания для предотвращения формирования неэффективных форм совладающего поведения подростков с умственной отсталостью. Установлено, что совладающее поведение подростков с умственной отсталостью – это форма поведения, основными психологическими механизмами которой является изоляция, аддикция и проекция, которая определяется психической инфантильностью, слабостью познавательной деятельности, несформированностью способностей к осознанию и дифференциации жизненных ситуаций и выбора адекватных форм реагирования на них. Экспериментально определено спектр типичных жизненных ситуаций, которые описываются подростками как сложные жизненные ситуации. Исследованы виды типичных жизненных ситуаций. Проанализирована специфика сложных жизненных ситуаций умственно отсталых подростков. Определено и установлено наиболее типичные копинг-стратегии подростков, а именно: деструктивные, конструктивные и смешанные. Сопоставлены и охарактеризованы деструктивные и конструктивные копинги как составляющие совладающего поведения этой категории подростков. Выявлены особенности совладающего поведения подростков с умственной отсталостью. Осуществлён анализ результатов диагностических методик, которые определяют доминантные копинг-стратегии умственно отсталых подростков. Представлен сравнительный анализ доминирующих копинг-стратегий, в частности стратегия решения проблемы, стратегия поиска социальной поддержки, стратегия избегания. Определено психологическую основу совладающего поведения подростков с умственной отсталостью – характеристики, что представлена свойствами и состояниями, детерминирующие появления совладающего поведения подростков независимо от его характера (деструктивного или конструктивного).

Ключевые слова: совладающее поведение, копинг-стратегии, копинг-ресурсы, умственная отсталость, подростки с умственной отсталостью, доминантные копинг-стратегии, конструктивные, деструктивные, смешанные.

Постановка проблеми. Становлення особистості підлітка з розумовою відсталістю відбувається у процесі опанування ним навчальної/позанавчальної діяльності та міжособистісне спіл-

кування з однолітками, педагогами, членами родини та значущими іншими людьми. Йдеться про зміст соціальної ситуації його розвитку; про навчально-трудова діяльність як провідну; психологічні особливості й характерологічні якості. Саме у підлітковому віці особливої актуальності набувають проблеми формування психологічних особливостей особистості та її характерологічних якостей, що є інтегративними утвореннями від показників темпераменту та стилів виховання підлітка і мають вираження у поведінці. Підтвердження цьому знаходимо у положенні про те, що підлітковий вік супроводжують проблеми, які пов'язані з формуванням почуття дорослості, розвитком соціальної свідомості та самосвідомості, становленням інтимно-особистісного спілкування [10, с. 28–30]. З появою потреби до самоствердження також з'являється й категоричність підлітка в оцінці чужих думок, схильність до утворення груп. Підліток готовий до довірливої співпраці з лідером, має неусвідомлене бажання бути схожим на нього, поступаючись при цьому власною індивідуальністю, яка на цьому віковому етапі починає своє формування. Успіхи у навчальній та трудовій діяльності й соціальна взаємодія з іншими – провідні мотиви активності у цьому віці, що тісно пов'язані з його суперечностями як першоосновами розвитку його особистості [11, с. 215–217].

Поряд з цим, особливої гостроти набувають проблеми підліткового негативізму, агресивності, надмірно виражених почуттів образи та вини, своєчасне подолання яких призводить до формування адаптивної поведінки у подальшому житті. Однією із ефективних її форм є опановуюча поведінка, основне призначення якої у забезпеченні особистісного та психологічного благополуччя та подальша соціальна адаптація і соціалізація людини у самостійному житті. У цьому контексті, особистість з розумовою відсталістю має спектр проблем саме у підлітковому віці, гострота яких підсилюється негативними факторами психофізичних порушень їх розвитку. Як результат, здебільшого поведінка підлітка є не завжди адекватною, а то і практично суперечливою до вимог сьогодення. Як наслідок, виявлення особливостей формування опановуючої поведінки підлітків з порушеннями розумового розвитку є однією із нагальних проблем сучасної теорії та практики психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичний аналіз досліджень проблем адаптивної поведінки загалом та опановуючої, зокрема, свідчить, що на сучасному етапі розвитку науки ці проблеми є найбільш актуальними та суперечливими. Методологіч-

не підгрунтя опановуючої поведінки знаходимо в наукових підходах R. Lazarus, S. Folkman, R. Moos, A. Billings, J. Amirchan, K. Nakano, C. Carver, P. Thoits, H. Weber та ін.; Л.І. Анциферової, В.А. Бодрова, Н.Ю. Волянчук, Л.А. Китаєва-Смик, Т.Л. Крюкової, С.К. Нартової-Бочавер, Н.В. Родіної, Н.А. Сироти, О.І. Склень, С.А. Хазова, В.М. Ялтонский та ін.

Метою статті є представлення результатів емпіричного дослідження особливостей опановуючої поведінки підлітків із розумовою відсталістю.

Виклад основного матеріалу. Своєчасна діагностика психологічних властивостей особистості підлітків з розумовою відсталістю дає можливість виявити та попередити формування декстрективної опановуючої поведінки, які обумовлюються характером сприймання ними складних життєвих ситуацій та негативно позначаються на психоемоційних станах і навчальній діяльності. Деструктивна опановуюча поведінка впливає на становлення особистості та детермінує порушення у подальшому соціальної адаптації соціалізації цих дітей і дорослих.

Обрані експериментальні методи було спрямовано на виявлення домінуючих форм опановуючої поведінки, що використовує підліток у складних життєвих ситуаціях. Оскільки теоретичний аналіз дав підстави стверджувати, що застосування продуктивних або непродуктивних копінг-стратегій поведінки є наслідком впливу суб'єктивних чинників на об'єктивно створені умови. Підліток з розумовою відсталістю, попадаючи та перебуваючи у специфічній та/або новій для себе життєвій ситуації, що досить часто виражається у виникненні комплексу потреб знайти своє місце у групі ровесників, вийти за межі школи, встановити інтимно-дружнє спілкування та приєднатися до життя і діяльності дорослих – досить часто демонструє деструктивні форми опановуючої поведінки, що з часом детермінують появу стійких адиктивних форм його поведінки загалом. Тому, дослідження й конкретизація специфічних копінг-стратегій, що характерні для цього онтогенетичного періоду дає підстави для упередження формування неефективних форм опановуючої поведінки підлітків з розумовою відсталістю та ймовірних порушень у становленні їхньої особистості й соціальної адаптації у дорослому житті.

У межах констатувального дослідження було розроблено проєктивну методичку «Неприємна ситуація», в основу якої покладено дві форми діагностичних завдань. Перша форма включала в себе використання в діагностиці зображень життєвих

ситуацій. Друга форма завдань включала в себе набір висловлювань щодо життєвих обставин, які є стандартними в описі ситуацій життя у підлітковому віці. Запропоновані висловлювання передбачали самостійну відповідь підлітка, оскільки метою діагностики було виявлення його здатностей у встановленні та описі індивідуальних складних життєвих ситуацій. Нами було розподілено ймовірні ситуації на ситуації фізичної загрози, травми або хвороби, ситуації непорозуміння з батьками та рідними, ситуації суперечок та непорозумінь з однокласниками, ситуації суперечки з подругою (другом), ситуації суперечки з молодою людиною, ситуація непорозумінь з вчителями, ситуації смерті або втрати одного з батьків, ситуації проблем у навчанні. Поряд з цим, було запропоновано власну відповідь підлітка, що визначалася у спектрі тверджень «інші обставини». Також враховано і бажання підлітків, яких було досліджено, не відповідати. У такий спосіб ми експериментально визначили спектр типових життєвих обставин, що описуються підлітками як складні життєві ситуації.

Отримані результати дали підстави встановити, що найбільш представленою в досвіді підлітків є складна життєва ситуація «непорозуміння з батьками та рідними», що пов'язано з несприятливими емоційними стосунками в сім'ї (Гр.А1 (підлітки 10-13 років) – 32%, Гр.А2 (підлітки 14-15 років) – 35%, Гр.А3 (підлітки 16-18 років) – 39%). Саме родинні стосунки виступають основними психотравмуючими факторами в функціонуванні психічної діяльності підлітків з розумовою відсталістю, оскільки ці стосунки є для них найважливішими, з огляду на те, що достатньо значна кількість підлітків перебувають в несприятливих сімейних обставинах. Так, вони виховуються в неповних сім'ях; сім'ях з адиктивними формами міжособистісної взаємодії; сім'ях де один з батьків або двоє батьків мають також порушення розумової діяльності чи/або психічні порушення; виховуються бабусями чи дідусями (за умови коли батьки відмовляються від сумісного проживання чи ж утримання таких дітей); знаходяться на утриманні держави, перебуваючи в школах-інтернатах та сиротинцях. Як наслідок, підлітки мають досить серйозні негативні переживання відповідної моделі сімейної взаємодії та гіперболізовану потребу в прийнятті та підтримці з боку значимих членів родини та/або значимих інших людей, що досить часто відображається на взаємодії з однолітками в школі та педагогами. Також виявлено, що найбільш неприємними для підлітків, яких було досліджено є ситуації «суперечки та непорозуміння

з однокласниками» (Гр.А1 – 9%, Гр.А2 – 14%, Гр.А3 – 29%), «суперечка з подругою (другом)» (Гр.А1 – 6%, Гр.А2 – 9%, Гр.А3 – 24%). Здебільшого у встановленні контактів з однолітками виявлено тенденцію в некритичній оцінці лідерів (особливо неформальних), в намаганні у будь-який спосіб долучитися до неформальних лідерів, навіть якщо форми поведінки, що демонструються ними є адиктивними. Підліткам достатньо складно, а то і не можливо оцінити наслідки такої взаємодії, що призводить до порушень закону і достатньо негативних наслідків.

З огляду на той факт, що у підлітковому віці відбувається зміна соціальної ситуації розвитку з навчальної на навчально-трудова, традиційно у навчанні підлітків з порушеннями розумового розвитку зберігається тенденція щодо підсилення ролі та значущості саме навчання у противагу появи інтересу до інтимного спілкування з однолітками. Оскільки цим дітям і так складно опанувати навчальною діяльністю, а особливо в підлітковому віці та з урахуванням проблем у розвитку пізнавальної діяльності, значимість навчання для них є гіперболізованою. Так, складні життєві ситуації, що пов'язані з проблемами у навчанні виявлено в 25% підлітків Гр.А1, у 23% Гр.А2, у 19% Гр.А3.

Також було встановлено, що підліткам особливо Гр.А1 та Гр.А2 досить складно без додаткової допомоги співвідносити зображення життєвої ситуації з відповідним висловлюванням про неї. Їм складно встановити відповідність графічного та вербального представлення ситуації, що дало підстави констатувати відсутність змістової диференціації ситуацій і зосередженість на їх проживанні у будь-який спосіб. Вони не виявляють ініціативи у пошуку варіантів вирішення чи впливу на ситуацію. Для прикладу, звернутися за допомогою до значимих інших. Здебільшого підлітки мовчки переживають навіть найскладніші ситуації (насильства, приниження, агресивних нападів та ін.), що детермінує не лише їх психічну травматизацію, а й формування вторинних порушень психічної діяльності та порушень особистості. Отримані результати та аналіз спостережень в ситуації діагностики за підлітками дав можливість описати найбільш типові деструктивні та конструктивні копінги як складових їх опановуючої поведінки.

Деструктивними копінгами виявленими у всієї вибірки підлітків, яких було досліджено встановлено усі ймовірні форми вираження психологічної ізоляції. Здебільшого, попадаючи в складну життєву ситуацію підлітки ізолюються від неї, уника-

ють вербалізації та повідомлень про неї іншим. Також, переживаючи такі ситуації вони використовують адиктивні форми поведінки як-от використання різних форм психоактивних речовин (тютюнопаління, використання алкоголю, сексуальні контакти та ін..). Можна зазначити, що виявлені результати дають підстави визнати – основною формою опановуючої поведінки є деструктивна, більш типовими її проявами є ізоляція та адикція. Встановлено також, що підліткам Гр.А1 найбільш притаманна опановуюча поведінка за типом ізоляції. Підлітки Гр.А3 здебільшого звертаються до опановуючої поведінки з використанням адикції. Підлітки Гр.А2 мають змішані форми опановуючої поведінки, в залежності від активності пубертатних змін.

Поряд з цим, виявлено, що підлітки (усіх експериментальних груп), які здебільшого відмовляються усвідомлювати життєві ситуації, використовують стандартні форми маніпуляції як-от «...що складних ситуацій в житті не буває», «...їм весело живеться» та ін.. У межах дослідження це було проінтерпретовано нами як пасивна форма опановуючої поведінки, що здебільшого виявляється в небажанні формувати власну думку, в інфантилізації та слабкості пізнавальної діяльності, наявності супутніх порушень психічної діяльності та особистості.

Перекливим є факт, що підлітки з розумовою відсталістю мають сформовану опановуючу поведінку. Водночас, констатація цієї форми поведінки вимагає уточнення в межах методології спеціальної психології. Ми встановили, що опановуюча поведінка підлітків з розумовою відсталістю – це така форма адаптивної поведінки, основними психологічними механізмами якої є ізоляція, адикція та проекція і яка визначається психічною інфантильністю, слабкістю пізнавальної діяльності, не сформованістю здатностей до усвідомлення й диференціації життєвих ситуацій та вибору адекватних форм реагування на них. Це дає підстави констатувати, що характерною особливістю опановуючої поведінки є соціально значимий для підлітка результат від її використання у стосунках з членами сім'ї, педагогами, однолітками та значимими іншими. Так, деструктивний результат (сварка, конфлікт, бійка та ін.) детермінує деструктивну опанувальну поведінку. Конструктивний (сумісне виконання діяльності, елементи дружби та залицяння, прагнення сподобатися іншим, виділитися серед однолітків), відповідно конструктивну опанувальну поведінку. Здебільшого конструктивна опанувальна поведінка досягається підлітком завдяки супутньому контролю з боку дорослого. Деструктивна опановуюча поведінка спря-

мована на уникнення складної життєвої ситуації, на відсутність пізнавальної активності та низького усвідомлення ситуації та її вирішення.

Отже, деструктивна опановуюча поведінка підлітків з розумовою відсталістю конкретизується в копінгах ізоляції та адикції, конструктивна опановуюча поведінка є результатом тривалої співпраці підлітка з дорослим і виявляється в здатності підлітка звернутися за допомогою до дорослого. Змішана форма опановуючої поведінки виявляється в реактивності підлітків, в емоційно-реактивному реагуванні на стимули життєвих ситуацій та відсутність до усвідомлення власної реактивності.

Здебільшого визначені форми опановуючої поведінки є стандартними для цього вікового періоду, що й підтверджує факт існування загальних закономірностей у психічному розвитку підлітків. Практично усі ті ситуації, що є актуальними для норми інтелектуального розвитку у підлітковому віці є притаманними й для дітей підліткового віку, які мають відхилення в його показниках, як-от легка розумова відсталість. Поряд з цим, було виявлено низку суттєвих відмінностей, що є притаманними саме підліткам з легкою розумовою відсталістю. Йдеться про: гіперболізацію ситуацій, які є складними для усвідомлення підлітків; відсутність ініціатив що встановлення мотивів розуміння ситуацій; домінантність реактивних поведінкових реакцій як відповідь на ситуацію.

Також, аналіз специфіки складних життєвих ситуацій розумово відсталих підлітків переконливо довів необхідність дослідження основних копінг-стратегій (як структурних складових опановуючої поведінки), які вони використовують. Для вивчення переважаючих стратегій подолання складних життєвих ситуацій ми застосували методику «Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхана, теоретична сутність якої полягає в діагностиці домінуючих копінг-стратегій особистості. [4, с. 70]. Відомо, що базові копінг-стратегії поведінки особистості у складних життєвих ситуаціях, які формуються у людини на протязі життя, залежить від двох факторів: відповідної реакції і контексту, в якому цей копінг реалізується.

На думку автора методики, саме ці фактори копінг-стратегій дають змогу визначити загальну оцінку опановуючої поведінки людини у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, які Р.Г. Моос і Дж. Шеффер виокремили в якості головних компонентів в аналізі стилю копінг-поведінки. Змістовно ці копінги можуть бути співвіднесені з трьома векторами потенційного

диференціала людини, як джерела оцінки, проблеми та емоцій [4, с. 70].

Згідно даних положень Дж. Амірхан розробив опитувальник, який складається з 33 стверджень і запропонував застосувати його для оцінки базових копінг-стратегій та їх проявів в опановуючій поведінці у складних життєвих ситуаціях. Трьохстадійний факторний аналіз різноманітних ситуаційно-специфічних копінг-відповідей на складну життєву ситуацію, дозволив визначити три базові копінг-стратегії: вирішення проблеми, пошук соціальної підтримки, уникнення [9] і оцінити ступінь адаптивної поведінки респондентів залежно від рівня копінг-стратегій.

Згідно підходу Дж. Амірхана, високий рівень стратегії вирішення проблеми вказує на високу готовність і, як правило, здатність ефективно вирішувати проблеми, що виникають у підлітка, що свідчить про високу адаптивність його поведінки в складних життєвих ситуаціях. З трьох базових копінг-стратегій стратегія «вирішення проблем» є найбільш конструктивною, оскільки є цілеспрямованою на пошук можливих когнітивно-поведінкових рішень, практичних кроків у подоланні труднощів. Стратегія «пошук соціальної підтримки» є менш конструктивною, оскільки припускає використання не тільки внутрішніх, скільки зовнішніх ресурсів, що може свідчити про соціальну залежність і незрілість суб'єкта. Стратегія «уникнення проблем», або свідоме ухилення від складних життєвих ситуацій та труднощів, що виникають в її наслідок, допомагає зберегти відносну емоційну стабільність, але не вважається продуктивною [9].

Ми прагнули дослідити найбільш оптимальні копінг-стилі, що характерні міжособистісній взаємодії в підлітковому віці. Вочевидь, виокремлення домінуючих копінг-стратегій підлітків з розумовою відсталістю дозволяє визначити психологічне підґрунтя, що представлено властивостями і станами, як детермінт появи опановуючої поведінки підлітків незалежно від її характеру (деструктивного чи конструктивного). Беручи до уваги опис Дж. Амірхана основних стратегій та надання ним вагомого значення суб'єктивності особистості у детермінації її поведінки, не помилковим буде припущення, що стратегія вирішення проблем є конструктивною і сприяє формуванню та укріпленню опановуючої поведінки за конструктивним типом, оскільки при вирішенні складних життєвих ситуацій підлітком формується його суб'єктивність та відбувається становлення його особистості. У

такий спосіб доречно буде вказати на роль особистісної зрілості у формуванні опановуючої поведінки.

Водночас, стратегії пошуку соціальної підтримки та уникнення сприяють формуванню та укріпленню опановуючої поведінки за деструктивним типом. Так підлітки демонструють особистісну незрілість й неспроможність вирішити складну життєву ситуацію та подолати труднощі, що її супроводжують.

Доцільно зауважити, що процедура проведення психодіагностики за цією методикою максимально забезпечувала умови для виявлення самостійності підлітків при її виконанні та здатності до самооцінювання власної поведінки у тих чи інших ситуаціях. Також процедурою було передбачено надання допомоги підліткам (за умови, якщо вони зверталися до діагноста). Отримані результати дали можливість виявити наступні особливості опановуючої поведінки підлітків з розумовою відсталістю (табл.1.).

Психологічний аналіз домінуючих копінг-стратегій поведінки у складних життєвих ситуаціях розумово відсталих підлітків (відповідно віковим особливостям) (за методикою Дж. Амірхана)

Таблиця 1

Домінуючі копінг-стратегії	Досліджувані (у відсотках)		
	Гр. А1 (7 клас)	Гр. А2 (8 клас)	Гр. А3 (9 клас)
Стратегія вирішення проблеми	-	-	7
Стратегія пошуку соціальної підтримки	14	23	45
Стратегія уникнення	86	74	48

З метою більш чіткої інтерпретації результатів діагностики нами було проаналізовано протоколи відповідей підлітків, яких було досліджено. Встановлено, що підліткам з розумовою відсталістю досить складно відповідати на висловлювання методики та здійснювати диференціацію відповідей за запропонованим діапазоном відповідей. З огляду на той факт, що методика зорієнтована на виявлення стану сформованості суб'єктивності підлітка та її впливу на характер вирішення життєвих ситуацій було виявлено, що їм досить складно орієнтуватися у змісті висловлювань. Оскільки зміст тверджень зосереджено не лише на буквальному його розуміння, але й супутні міркування респондента. У процесі обмірковування змісту тверджень використання власного досвіду при пошуку відповідей на них, або здійснення їх оцінок. Таким чином, найбільш оптимальні результати було

отримано у підлітків Гр.А3, що дало підстави встановити – основним аргументом при формуванні конструктивної чи деструктивної опановуючої поведінки – є характер та динаміка відповідності розвитку підлітка не лише інтелектуальним показникам пізнавальної діяльності, але й формування новоутворень їхнього розвитку в межах вікових показників.

Найменш ефективними результатами виявилися ті, що отримані при діагностиці підлітків Гр.А1. Цим підліткам досить складно сприймали зміст висловлювань. Вони потребували додаткових пояснень від діагноста та досить часто втрачали інтерес до участі в діагностиці. З огляду на специфіку мотивації їх поведінки – легкий результат діяльності, без особливих зусиль та витрат. Оскільки при проведенні діагностики вони не отримували легкий результат діяльності, що виконувалося, то й відповідна мотивація до виконання завдань діагностики була вкрай слабкою та зовнішньо опосередкованою. Це все переконливо доводить, що підліткам не тільки складно усвідомлено ставитися до власної поведінки, але й відсутність інтересу до більш складних її форм, йдеться про вчинок. Їм було значно легше орієнтуватися у запропонованих твердженнях методики, вони зверталися за допомогою до діагноста у випадку коли не могли буквально зрозуміти твердження.

Також, з урахуванням якісних характеристик стратегій було виявлено, що підліткам Гр.А1 притаманно здебільшого копінг-стратегія уникнення. Здебільшого вони у будь-який спосіб уникають контакту з тими однолітками, учителями, оточуючими, які вважаються їм небезпечними. Вони не намагаються вирішувати, уточнювати непорозуміння. Основна форма їх поведінки – уникнути контакту із загрозованим об'єктом.

У розрізі вікової динаміки, у підлітків Гр.А2 виявлено дещо кращу тенденцію. Вони вже мають певний рівень свідомого сприймання ситуації, що дає їм змогу реалізовувати поведінкові стратегії на пошук вирішення ситуацій, на звернення до іншої людини (навіть у недостатньо конструктивні способи). Вони намагаються реалізовувати копінги соціальної підтримки.

Поряд з цим, доречно відмежовувати прагнення підлітків цієї категорії маніпулювати іншими людьми, у будь-який спосіб досягати свого, нівелювати повагу до інших людей та виконання правил і норм соціального співжиття – від усвідомленого ставлення та звернення до іншої людини. Йдеться про деструктивні форми опановуючої поведінки – основний зміст яких складає не лише мотивація, а несформованість емоційно-вольової сфери та

саморегуляції. У процесі діагностики з урахуванням вищевказаного, діагност сконцентровував увагу на виявленні здатності підлітків усвідомлено використовувати стратегію пошуку соціальної підтримки, як-от звернення за допомогою до вчителя, психолога, батьків, будь-кого значимого із однолітків. Було виявлено, що найбільш значимими є вчителі, які мають достатньо конструктивні стосунки з учнями та батьки, які знаходяться в комунікативному контакті з підлітком. Сім'ї, що є неблагополучними, неповними, або ті сім'ї в яких батьки також мають розумову відсталість – стратегія пошуку соціальної підтримки носить швидше негативно спрямовану опановуючу поведінку, що ґрунтується на маніпулятивній стратегії в будь-який спосіб досягнути бажаного. Тому мусимо констатувати, що всі підлітки мають сформовану маніпулятивність як характеристику особистості, і виражають її у формі обману, фантазуванні та перекладу відповідальності за негативні та соціально несприятливі дії на іншого, уникнення відповідальності. Також, відповідно до інтерпретаційних положень методики можна вказати, що домінантність у підлітків з розумовою відсталістю (усіх вікових підетапів) стратегії уникнення є причиною появи у подальшому дезадаптивної, псевдоопановуючої поведінки. Використання цієї стратегії переконливо доводить існування стратегій подолання чи зменшення ступеня дистресу підлітком, який має недостатньо сформовану пізнавальну діяльність та показники інтелектуального розвитку і його функціональності, – шляхом уникнення. Використання цієї стратегії вказує ще й на недостатньо сформовані характеристики особистості, які є основою до формування особистісно-середовищних копінг-ресурсів та здатностей активного вирішення складних життєвих ситуацій. Як результат особистісні характеристики як основи копінг-ресурсів особистості є неадекватними до життєвої ситуації, що їх детермінує, вікових показників розвитку та загального стану формування особистості з розумовою відсталістю у підлітковому віці.

У такий спосіб нами було встановлено, що домінантною стратегією опановуючої поведінки підлітків з розумовою відсталістю є стратегія уникнення. Певна кількість підлітків продемонстрували стратегію пошуку соціальної підтримки, і лише підлітки Гр.АЗ вказали, що вони мають в своєму арсеналі поведінкових стратегій стратегію вирішення проблеми. Беручи за основу суб'єктивність та здатності підлітка до адаптації шляхом наявності особистісних ресурсів та пошук ймовірних способів вирішення проблем можемо зазначити, що ця стратегія притаманна

підліткам з легкою розумовою відсталістю, які не мають вторинних порушень особистості чи поведінки, виховуються у благополучних сім'ях, мають додаткове навантаження у позанавчальній діяльності та спектр обов'язків у системі родинного виховання. Як наслідок зусилля навчання та виховання у спеціальній освітній установі та активна дієва позиція родини забезпечують формування у підлітковому віці дітей з розумовою відсталістю опановуючої поведінки за активним типом.

Висновок. Отримані результати дають підстави переконливо довести, що здебільшого поведінка підлітків визначається не сформованістю внутрішньо опосередкованої та характеристик особистості, що є основами формування копінг-ресурсів опановуючої поведінки особистості підлітка з розумовою відсталістю.

Список використаних джерел

1. Авдеев, В.В. Психотехнология решения проблемных ситуаций [Текст] / В.В. Авдеев. – М. : Просвещение, 1992. – С. 128.
2. Колосова Т.А. Копинг-поведение и механизмы психологической защиты у подростков с умственной отсталостью : дисс. на соискание науч. степ. к. психол. н. : 19.00.10 / Колосова Татьяна Александровна. – СПб, 2007. – 150 с.
3. Крюкова Т. Л. Психология совладающего поведения : [монография] / Т. Л. Крюкова. – Кострома : КГУ им. Н. Некрасова – студия оперативной полиграфии «Авантитул», 2004. – 344 с.
4. Морозова, Т.Ю. Оценка эффективности профилактических программ на основе анализа уровня сформированности копинг-стратегий у подростков [Текст] / Т.Ю. Морозова, М.М. Ступницкая // Материалы Пятой городской научно-практической конференции «Психолого-педагогические аспекты сохранения и укрепления здоровья школьников». – М. : ИПССО; АНО «Школа «Премьер», 2008. – С. 70
5. Терейковская Т.В. Теоретические подходы к понятию «копинг-поведение» [Электронный ресурс]: Международная заочная научно-практическая конференция «Человек в современном обществе: вопросы психологии» (Россия, г. Новосибирск, 01 июня 2010 г.) / Т.В. Терейковская // Человек в современном обществе: вопросы психологии. – 2010. – Режим доступа до журн. : <http://sibac.info/11954>
6. Симатова О.Б. Копинг-стратегии и копинг ресурсы как мишени превентивного воздействия в профилактике адиктивного поведения подростков [электронный ресурс]: Меж-

- дународная заочная научно-практическая конференция «Отклоняющееся поведение человека в современном мире: проблемы и решения» / Оксана Борисовна Симатова. – Режим доступа до журн.: <http://deviatio2010.vlsu.ru/index.php?id=49>
7. Сирота Н.А. Копинг-поведение в подростковом возрасте [Текст] / Н.А. Сирота. – СПб.: Питер, 1994. -283 с.
 8. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Родіна Наталія Вікторівна ; Київський нац. ун-т імені Т. Г. Шевченка. – К., 2013. – 504 с.
 9. Ткачук Т.А. Методологічні підходи до вивчення та вимірювання копінг-поведінки [Електронний ресурс] / Т.А. Ткачук // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали «Круглого столу». – 2012. – С. 23. – Режим доступу до журн. : <http://zavantag.com/docs/1938/index-5765-1.html?page=23>
 10. Тышкова, М. Исследование устойчивости детей и подростков в трудных ситуациях [Текст]/ М. Тышкова // Вопросы психологии. 1987. – №1. – С. 27–34.
 11. Шипова Л.В. Нарушения поведения у умственно отсталых школьников в процессе обучения / Л.В. Шипова // Повышение качества профессиональной подготовки будущих учителей: Сб. науч. статей. – Саратов: ИЦ «Наука», 2010. – С. 214–220.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Avdeev, V.V. Psihotehnologija reshenija problemnyh situacij [Tekst]/V.V. Avdeev. – M. : Prosveshhenie, 1992. – S. 128.
2. Kolosova T.A. Koping-povedenie i mehanizmy psihologicheskoy zashhity u podrostkov s umstvennoj otstalost'ju : diss. na soiskanie nauch. step. k. psihol. n.: 19.00.10 / Kolosova Tat'jana Aleksandrovna. – SPb, 2007. – 150 s.
3. Krjukova T. L. Psihologija sovladajushhego povedenija : [monografija] / T. L. Krjukova. – Kostroma : KGU im. N. Nekrasova – studija operativnoj poligrafii «Avantitul», 2004. – 344 s.
4. Morozova, T.Ju. Ocenka jeffektivnosti profilakticheskikh programm na osnove analiza urovnja sformirovannosti koping-strategij u podrostkov [Tekst]/ T.Ju. Morozova, M.M. Stupnickaja // Materialy Pjatoj gorodskoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Psihologo-pedagogicheskie aspekty

- sokhraneniya i ukrepleniya zdorov'ja shkol'nikov». – M. : IPSSO; ANO «Shkola «Prem'er», 2008. – S. 70
5. Terejkovskaja T.V. Teoreticheskie podhody k ponjatiyu «koping-povedenie» [Jelektronnyj resurs]: Mezhdunarodnaja zaochnaja nauchno-prakticheskaja konferencija «Chelovek v sovremennom obshhestve: voprosy psihologii» (Rossija, g. Novosibirsk, 01 ijunja 2010 g.) / T.V. Terejkovskaja // Chelovek v sovremennom obshhestve: voprosy psihologi. – 2010. – Rezhim dostupa do zhurn. : <http://sibac.info/11954>
 6. Simatova O.B. Koping-strategii i koping resursy kak misheni preventivnogo vozdejstvija v profilaktike adiktivnogo povedeniya podrostkov [jelektronnyj resurs]: Mezhdunarodnaja zaochnaja nauchno-prakticheskaja konferencija «Otklonjajushheesja povedenie cheloveka v sovremennom mire: problemy i reshenija» / Oksana Borisovna Simatova. – Rezhim dostupu do zhurn.: <http://deviatio2010.vlsu.ru/index.php?id=49>
 7. Sirota, N.A. Koping-povedenie v podrostkovom vozraste [Tekst] / N.A. Sirota. – SPb.: Piter, 1994. -283 s.
 8. Rodina N.V. Psihologija koping-povedinky: systemne modeljuvannja : dys. ... dokt. psihol. nauk : 19.00.01 / Rodina Natalija Viktorivna ; Kyi'vs'kyj nac. un-t imeni T. G. Shevchenka. – K., 2013. – 504 s.
 9. Tkachuk T.A. Metodologichni pidhody do vyvchennja ta vymirjuvannja koping-povedinky [Elektronnyj resurs] / T.A. Tkachuk // Aktual'ni problemy suchasnoi' psihologii' ta pedagogiky vyshhyh navchal'nyh zakladiv MVS Ukrai'ny: materialy «Kruglogo stolu». – 2012. – S. 23. – Rezhym dostupu do zhurn. : <http://zavantag.com/docs/1938/index-5765-1.html?page=23>
 10. Tyshkova, M. Issledovanie ustojchivosti detej i podrostkov v trudnyh situacijah [Tekst]/ M. Tyshkova // Voprosy psihologii. 1987. – №1. – S. 27–34.
 11. Shipova L.V. Narusheniya povedeniya u umstvenno otstalyh shkol'nikov v processe obuchenija / L.V. Shipova // Povyshenie kachestva professional'noj podgotovki budushhih uchitelej: Sb. nauch. statej. – Saratov: IC «Nauka», 2010. – S. 214-220.

L.O. Makarchuk. Dominant types of coping strategies of teenagers with mental retardation. There have been identified and characterized the dominant types of coping strategies of teenagers with mental retardation in the article. It was established that teenagers with mental retardation had formed coping behavior. Specific coping strategies that give reasons

to prevent the formation of inefficient forms of coping behavior of teenagers with mental retardation are defined and specified. It is proved that coping behavior of teenagers with mental retardation, is a form of behavior with the basic psychological mechanisms of isolation, addiction and projection; determined by psychic infantilism, weak cognitive activity, without formation of abilities to realize and differentiate life situations and the choice of adequate forms of response to them. It is experimentally determined the range of typical life circumstances being described by teenagers as difficult life situations. The typical kinds of situations are investigated and compared. The specificity of complicated life situations of mentally retarded teenagers is analyzed. The most common coping strategies of teenagers, namely destructive, constructive and mixed are defined and established. The destructive and constructive coping behaviors are characterized as components of coping behavior of mentally retarded teenagers, and the comparative analysis is made. The features of coping behavior of teenagers with mental retardation are defined. The results of diagnostic techniques that determine the dominant coping strategies of mentally retarded teenagers are analyzed. The comparative analysis of the dominant coping strategies, including a strategy to solve the problem, a search for social support strategy, a strategy of avoidance is showed. A psychological background of coping behavior of mentally retarded teenagers is defined as personality's characteristics presented by properties and conditions that determine the appearance of coping behavior of teenagers, regardless of the nature (constructive or destructive).

Key words: coping behavior, coping strategies, coping resources, mental retardation, teenagers with mental retardation, dominant coping strategies, constructive, destructive, mixed.

Received December 07, 2015

Revised December 14, 2015

Accepted January 07, 2016